

Češko–jugoslavenske veze na privredno– racionalizatorskom i socijalnom području od prvoga svjetskog rata do velike svjetske krize

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ
Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

Prve veze između čehoslovačkih i jugoslavenskih naroda treba tražiti u davnoj prošlosti.¹ Te su veze u raznim vremenima imale različite oblike, ali privredna suradnja dolazi svakako na prvo mjesto.

Završetak prvoga svjetskog rata značio je za spomenute narode veliku promjenu i veliko očekivanje. Narodi novostvorene Čehoslovačke Republike s punim su povjerenjem očekivali od svog predsjednika Masaryka, znanstvenika i političara velikog životnog iskustva, brze reforme na socijalnom i privrednom planu, to više što se on odmah oslonio na jaku grupu znanstvenika, koji su ga imali pomagati u radu.

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca mnogostруким problemima, nagomilanim u toku povijesnog razvitka, pridružili su se novi, koji su se radali djelovanjem nezajažljive srpske, hrvatske i slovenske buržoazije, izazivajući već u samom početku brojne klasne i nacionalne sukobe.

Pokušaji pojedinaca, pa i grupa, da po uzoru na naprednije zemlje predlože određeni program, koji bi zemlji omogućio brži izlazak iz zaostalosti i privredne anarhije, nije dočekan s podrškom, pa se usprkos upornom nastojanju tih grupa s vremenom topio, modificirao i konačno ugasio. Treba reći da je taj program bio sastavljen tako da je od početka vodio računa o interesima jugoslavenske buržoazije, a ne o interesima radničke klase i seljaštva.

Organizacije za obnovu ili racionalizaciju privrede

1.

Jugoslovenska narodna obnova. Prvi svjetski rat nanio je velike štete privredi jugoslavenskih zemalja, osobito njezinom istočnom dijelu. Obnova života, osobito saobraćaja i privrede, tekla je sporo, pogađajući

¹ J. Šidak, Češkoslovačko–južnoslavenski odnosi, Enciklopedija Jugoslavije, 2, 557—564.

ponajviše radničku klasu, koja danomice — uslijed neriješenih egzistencijalnih problema — postaje sve revolucionarnija i sve sklonija formiranju republike. U tom vremenu, svaki program — koji bi prihvatila buržoazija na vlasti — bio je podržavan i davan mu je oveći publicitet. Program hrvatskog novinara, književnog kritičara, političara i jednog od osnivača Jugoslavenskog odbora Milana Marjanovića bio je inspiriran idejama Masaryka, prema kojemu su naši narodi gajili izvanredno velike simpatije, a nastao je još u toku prvoga svjetskog rata i našao je prilično velik broj pristalica među hrvatskom i srpskom inteligencijom. Naime, Masaryk je izvršio presudan utjecaj na grupu studenata — koji su zbog demonstracija prilikom dolaska cara Franje Josipa u Zagreb 1895. bili istjerani sa Zagrebačkog sveučilišta, te su studirali u Pragu. Ta je grupa prihvatila znatan dio Masarykovih socijalno-političkih ideja i *Hrvatska misao*, koja počinje izlaziti u Pragu 1897, zapostavlja arhivske privilegije i stavlja u prvi plan sadašnjost, a kao ideju-vodilju jedinstvo Srba i Hrvata. Poslije toga prvog dodira Masaryk s velikim interesom prati zbivanja na jugu, te se otvoreno bori protiv aneksije Bosne i Hercegovine 1908. i traži istinu u veleizdajničkom procesu koja je dovela do razbijanja Srpsko-hrvatske koalicije, kao i o nešto kasnije vodenom Friedjungovom procesu. Masarykova želja da se između Čehoslovačke i Jugoslavije uspostavi koridor kroz Mađarsku svakako je bila motivirana privrednim razlozima, jer bi taj koridor olakšao slanje čehoslovačke industrijske robe na svjetsko tržište preko jadranskih luka, ali je izražavao i težnju za užom suradnjom na drugim područjima života.² Nikako ne može biti slučajnost da je Tomaš Masaryk već u kolovozu 1915 — za vrijeme svog boravka u Švicarskoj — napisao predgovor Manifestu Jugoslovenske ujedinjene omladine, u kojem je rekao: »Jugoslovenske zemlje opustošene, iscrpljene ratom, trebaće mudre i opreznе administracije, dobrih zemljoradnika, trgovaca, financijera, industrijalaca, poduzetnika. Spremajte se, moji mladi jugoslovenski prijatelji, na taj važni posao.«³ A otvorenu suradnju Masaryk je ponudio još 1891. izrekavši na Kongresu slavenskih naprednih studenata misao: »Mi ne tražimo nikakvo gospodarenje, ali hoćemo da zajednički živimo, da bi svi bili jednaki i ravni. U tom smislu, ja bih hteo sa vama da radim, da svoj, češki narod, a i sve druge, lišimo obmane i neznanja, podigne-mo ga moralno i ekonomski, pa uzajamnost neće biti samo obična fraza nego će postati stvarnost [. . .].«⁴

Inspiriran tim idejama Milan Marjanović je — boraveći u Chileu kao politički emigrant — počeo razmišljati o ekonomskoj obnovi Jugoslavije poslije rata, pa još 1918. objavljuje više članaka na tu temu. Ti članci

² D. Janković, Jugosloveni i Čehoslovaci u procesu stvaranja njihovih samostalnih nacionalnih država, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, XVIII, 1968, 359.

³ Pera Slepčević, Ljubo Leontić, Vladislav Habjanek, Jugoslovensko jedinstvo, Antifagosta 1916. Biblioteka jug. oslobođenja, sv. 1, 8. Nakon što je napisao taj predgovor, Masaryk odlazi u London i tamo drži predavanja na tek osnovanoj školi slovenskih studija (School of Slavonic Studies), (R. W. Seton Watson, Masaryk u Engleskoj, *Nova Evropa*, 1938, 311).

⁴ Jaroslav Papoušek, T. Masaryk i Slovenstvo, *Ruski arhiv*, 1930, br. 9, 14—15. Citat

imaju naslove: »Obnova misli i rada«, »Potreba novih shvatanja«, »Temelji našega preporoda«, »Intelekt, rad i kapital« i »Zadaci moderne države«.⁵ Članci su veoma različiti po sadržaju. Osnovno im je da Marjanović zahtijeva »[. . .] organizaciju u slobodi ravnopravnih i u dužnosti izjednačenih jedinica opće cjeline«.⁶ Ukazuje na potrebu stvaranja nove države u kojoj će »pozitivan rad stvaranja pravih vrijednosti« zamijeniti stare metode u društvu koje Marjanović osuđuje kao parazitizam.⁷ Marjanović zahtijeva stvaranje realnih a ne »političkih« vrijednosti jer »Sama politika, pa ma uzeta i u najplemenitijoj svrsi, stvara samo lažne, nesolidne i za to ruševne vrijednosti. Najpametnija politika je — poštena i otvorena politika; najbolja borba je *otvorena borba*; najsigurnija garancija je *solidnost*; najmoćnije oružje — *rad!*«⁸ Glavni cilj obnove Marjanović vidi u vitalitetu naroda koji intenzitetom rada treba organizirati u ekonomsku potenciju i kaže: »Razvijajmo kod nas samih intenzivan rad u svim pravcima i u svim granama života, pa ćemo biti manje vezani na prolazne političke konstelacije« i dalje: »*Ofenziva u ekonomskom i kulturnom smislu* ne znači rat susjedima, nego znači: *aktivnost, razvijanje potencije.*«⁹

Marjanović ide tako daleko da daje i konkretne savjete kako da se Jugoslavija organizira u budućnosti u privrednom smislu i savjetuje razvijanje prometa i luka jer »Rijeka (više nego Trst) biće glavni izlaz na Mediteran za promet cijele srednje Evrope, naročito zapadne Ugarske, Čehoslovačke i Poljske, sa znatnim dijelom Njemačke«.¹⁰

Stvaranje moderne jugoslavenske države Marjanović bazira na organizaciji, prosvjećenosti, dobroj kvalificiranosti upravljača i pravednoj distribuciji dobara.¹¹ »Mi moramo da već jednom počnemo misliti i raditi odista ekonomično. Mi moramo nastojati da produciramo što više takvih dobara, koja ćemo moći upotrijebiti ne samo za namirenje naših potreba, nego i za izvoz, da sa aktivom naše trgovačke bilance, a ne sa ono sirotinje što nam još preostaje, pokrijemo troškove naših ostalih potreba koje moramo kupovati u stranom svijetu.«¹² Marjanović zahti-

⁵ Ti su članci objavljeni u listu Jugoslovenske obrane *Jugoslovenska država* u XI, 1918. i u zborniku za inicijativu i diskusiju poratnih problema *Obnovi*, koji je uređivao Marjanović u Valparaisu (Chile). Obje edicije izdavale su se sredstvima jugoslavenskih emigranata. Nakon povratka u Hrvatsku, Marjanović svih pet članaka objavljuje u svom listu *Obnovi*, 12. VIII 1919, a zatim i u posebnoj brošuri »Smjernice obnove naroda«, Zagreb 1919. U toj brošuri Marjanović je štampao četiri članka bez promjene, dok je peti dobio naslov »Ideali vremena«. Osim toga tu je odštampan i novi članak koji nosi naslov »Položaj i zadatak Jugoslavije u svijetu«, te stenografično predavanje Marjanovića na anketi Radišnog tjedna, 14. VIII 1919. u Zagrebu pod naslovom »Integralna obnova naroda«.

⁶ *Milan Marjanović*, Smjernice obnove naroda, Zagreb 1919, 13.

⁷ Isto, 28.

⁸ Isto, 30, u članku Potreba novih shvatanja.

⁹ Isto, 22 i 24.

¹⁰ Isto, 22. Marjanović, jasno, ne predviđa tragične događaje koji su Rijeku odvojili od Hrvatske i tako umrtvili tu luku koju mala i prenatrpana sušačka luka nije mogla nadomjestiti.

¹¹ Isto, 32.

¹² Isto, 33.

jeva da strani kapital uvijek bude pod kontrolom »jer ne smijemo dovlučiti tuđe kapitale da razviju tuđu prevlast među nama i uguše razvoj našega elementa u ekonomskom životu«, te da »Sve velike javne radnje i velike industrije, koje treba da služe općem dobru i za koje je potrebno da ostanu pod kontrolom naroda, treba da budu narodnim dobrom«. ¹³ Marjanović zahtijeva intenzivnu i ekstenzivnu obradu zemlje, jer je to pitanje prve potrebe narodne obnove, pa i tu zahtijeva uz strojeve i opću obavezu rada, dobru organizaciju i dobro vodstvo. Za upravljanje monopoliziranim privrednim granama Marjanović zahtijeva socijalno-ekonomski demokratizam, i da »Narod i država, danas dvoje, moraju biti jedno«. ¹⁴

Marjanović negira klasnu borbu i po uzoru na Masaryka zahtijeva da se klasna borba zamijeni sporazumom. »Spreman naučenjak, vješt radnik, energičan organizator posla, to troje mora da bude uvijek koordinirano, to troje mora da zajedno radi.« ¹⁵ Međutim, Marjanović vidi i stanje u kojem se nalaze naši društveni slojevi: radnici i seljaci, ljudi od posla (trgovci i obrtnici) i intelektualci, i kritizira njihovu međusobnu otuđenost i podvojenost »Intelekt, rad i kapital«, »Glava, šaka i džep«, »Pamet, snaga i interes« uzvikuje Marjanović, zahtijevajući suradnju tih komponenata. ¹⁶

Odakle Marjanoviću te ideje? Posve je sigurno da se Marjanović u toku rata sretao s Tomašom Masarykom. ¹⁷ Masaryk odlazi u emigraciju potkraj 1914, a Marjanović bježi u Italiju iz Zagreba u travnju 1915. Marjanović je jedan od osnivača Jugoslavenskog odbora, a rad toga odbora Masaryk je podržavao, zavidajući Jugoslavenima što imaju u inozemstvu tako brojnu ekipu koja se bori za novu slavensku državu na Balkanu. ¹⁸

Sa Srđanom Tucićem Marjanović izdaje u Londonu list *Southern Slav Bulletin* (Vjesnik Južnih Slavena) istodobno kada Masaryk predaje na tek osnovanoj školi slavenskih studija u sastavu londonskog univerziteta, pa je gotovo sigurno da je Masaryk dolazio u redakciju lista. ¹⁹

Da su se Masaryk i Marjanović sreli u Sjevernoj Americi 1918. potvrđuje dr Srđan Budisavljević u svojim sjećanjima. ²⁰ Vjerojatno je upravo taj susret bio presudan za Marjanovića, jer nakon toga susreta piše odjednom pet članaka o obnovi i pokreće u Južnoj Americi zbornik *Obnova*, a nakon povratku u Državu Slovenaca Hrvata i Srba osniva u

¹³ Isto, 33, 34.

¹⁴ Isto, 39.

¹⁵ Isto, 44.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Nije isključeno da je Marjanović upoznao Masaryka i za vrijeme svog školovanja u Pragu 1898. i 1899. godine i da tada kao đak Trgovačke akademije s ostalim masarykovcima postaje realist. No tu svoju tezu ne mogu dokumentirati ni dokazati.

¹⁸ Dr Krešimir Georgijević, Dr Milada Paulova, T. G. Masaryk a Jihoslovane, *Nová Evropa*, 1938, 331.

¹⁹ Mate Ujević, Marjanović Milan, Enciklopedija Jugoslavije, 6, 20; usp. i: Ljubo Boban, Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941—1943, Zagreb 1985, 403.

²⁰ Dr Srđan Budisavljević, Ako dođe do oluje..., *Čehoslovački zbornik*, Zagreb 1938, 24.

Zagrebu društvo Jugoslovensku narodnu obnovu.²¹ Može se pretpostaviti da se s Masarykom i sa Čehoslovacima Marjanović sretao i u Parizu kamo dolazi kao član mirovne delegacije Kraljevine SHS 1919. godine. Poput Masaryka i Marjanović ne priznaje potrebu klasne borbe, već misli da se »sitnim radom«, tj. reformom i etičkim radom, a u prvom redu planskom obnovom privrede može stvoriti moderna jugoslavenska država.²² Na tadašnje odnose Marjanović je dogradio »moralnu disciplinu« i »vjeru u ljude« i s takvim utopističkim programom dolazi Marjanović u Zagreb.

U Zagrebu Marjanović s nekoliko suradnika osniva društvo Jugoslovensku narodnu obnovu. List toga društva bio je *Obnova* koja je počela izlaziti 22. srpnja 1919. U tom su listu objavljeni svi raniji Marjanovićevevi radovi o problemima obnove i isticano da je Jugoslovenska narodna obnova »[...] sveopća narodna organizacija privatne inicijative i građanske suradnje sa državnom vlasti s ciljem da pomogne da se brzo nadoknade ratni gubici i da narod ojača umno, moralno i materijalno.«²³ Uz pomoć dra Ljube Leontića i Milostislava Bartulice osnovano je osim glavnog odbora društva i nekoliko lokalnih odbora, a Milan Marjanović drži u toku 1919. brojna predavanja o organizaciji rada po sjevernoj Hrvatskoj i u Dalmaciji.²⁴ Osjećajući potrebu širenja *Obnove* Marjanović se povezao s Hrvatskim radišom i Oblasnim odborom za zaštitu djece koji su imali razvijenu mrežu povjerenika u Hrvatskoj, uglavnom učitelja, što su vodili akciju vraćanja roditeljima djece, koja su posljednjih godina rata bila slana na prehranu iz pasivnih krajeva u plodne sjeverne krajeve. U Radišinom tjednu Marjanović je, 14. VIII 1919, održao predavanje o proizvodnoj obnovi, i istakao ponovo nužnost organiziranog rada i organizirane kooperacije koju je T. W. Wilson unio u međunarodnu politiku, a ranije se propagirala samo na socijalnom području. U tom predavanju Marjanović daje prijedloge za uređenje poljoprivrede, obrta i industrije, prometa, prosvjete i dr.²⁵

To Marjanovićevo predavanje, kao i objavljivanje brošure »Smjernice obnove naroda«, u kojoj su po treći put objavljeni Marjanovićevevi članci, izazvali su veliku pažnju. Marjanovićeve prilično maglovite i nedovoljno precizne ideje da treba izraditi plan, moderan program i raspored rada za obnovu i napredak oslobođenog i ujedinjenog naroda, bu-

²¹ Pokret Jugoslovenske narodne obnove, *Obnova*, 6. IX 1919. Za tu Obnovu donio je dr Milenko Vesnić, jugoslavenski političar, Marjanoviću pet tisuća franaka koje su prikupili jugoslavenski emigranti u Americi.

²² Članak pod naslovom »Zadaci moderne države« objavio je Marjanović u *Obnovi*, u kolovozu 1919. O »sitnom radu« piše *Franjo Malin*, Masaryk i Jugoslaveni, *Letopis Matice Srpske*, knj. 349, Novi Sad 1938, 363.; T. G. Masarik. Zbornik Jug.-čeh. lige, Beograd—Prah 1927, 78—79.

²³ *Obnova*, 6. IX 1919 — Program Jug. nar. obnove.

²⁴ Jedno takvo predavanje održano je u zagrebačkom kinu Metropol, a Marjanović je odlazio i u Križevce, Osijek i drugdje.

²⁵ Na tom su sastanku dr Josip Šilović, predsjednik Narodne zaštite za zbrinjavanje djece i sveučilišni profesor, i Jobst, predsjednik Hrvatskog radiše, ponudili svoje organizacije za posrednike u širenju Marjanovićeveih ideja, a nakon predavanja izrazili su nadu da će se Marjanovićeve ideje realizirati (*Milan Marjanović*, Smjernice obnove naroda, n. dj., 54—72).

dući da je revolucija dovršena, ponukala je komuniste da reagiraju, jer je potvrđeno ono što je August Cesarec još 1914. rekao o svom nekadašnjem prijatelju: »Neznam što ima g. M. s ljudima koji su sjedjeli i tavorili u mitrovačkoj kaznionici. Ništa kao ni ovi s njim. Tu je razlika klasa i temperamenta i ideja i čitavih ljudi.« Rudolf Hercigonja, pisac »Lepoglavskih vampira« i kasnije član Izvršnog komiteta »Crvene pravde«, ocijenio je Marjanovićeve građansko-liberalne koncepcije kao kontrarevolucionarne. On piše: »Išao je s nama i pred nama, noseći buktinju revolucije, da bi se sada okrenuo natrag i pokrenuo Obnovu.«²⁶ Iako rad Obnove još nije ocijenjen u našoj historiografiji, ipak joj ne bih dala tako negativnu ocjenu, bazirajući to mišljenje na činjenici da Marjanović ne samo da ne nailazi u realizaciji ideja obnove po uzoru na Čehoslovačku Republiku podršku kod naše radničke klase, već ni kod ljudi na vlasti, koji osnivanje Privrednog savjeta (barem na papiru) podržavaju tek jedan decenij nakon Marjanovićeve prijedloga.

Krug Marjanovićeve pristasa bio je vrlo uzak, ali se među njima našao tada župnik crkve sv. Marka u Zagrebu Svetozar Rittig. On još u veljači 1919. preporučuje uvođenje modernih uredaba za »tehničko i ekonomsko unapređenje ove srčike naše buržoazije« (misli na obrtnike i trgovce, MKD), i nakon niza godina uzaludnih pokušaja provođenja socijalnih reformi u buržoaskoj državi nalazi rješenje u pristupu revoluciji koju provodi Komunistička partija.²⁷

Marjanovićev put bio je drukčiji. Razočaran, Marjanović već 1920. napušta rad u *Obnovi*, koja se 1920. spaja s *Jugoslavenskom nivoj*, i nakon kraćeg rada u uredništvu *Savremenika* odlazi u Sjevernu Ameriku, gdje postaje najgorljiviji pristaša američkog vođenja privrede — taylorizma. U brošuri »Nauka upravljanja. Scientific Management«, koju je napisao 1924, Marjanović opravdava promjenu svog mišljenja. Piše da je umjesto mirnog organiziranja na poslovima obnove zavlada u zemlji sve jača anarhičnost praćena nestašicom i velikim spekulacijama, te da se u Kraljevini SHS razvilo »[. . .] jedno gospodarstvo bez valjanog gospodarenja.«²⁸ Iz tih razloga savjetuje primjenu američkog načina privređivanja, pa čak i primjenu najgrubljih Taylorovih metoda. Marjanović piše: »Kad su se osnivale naše nove, poslijeratne poslovne, fabrike, radione, trgovine, društva itd., rijetko se je kada postupalo oprezno, sistematski i sa dovoljnim poznavanjem predmeta i terena. Teren se uopće kod nas ne proučava prosto za to, jer nemamo i ne brinemo se da dobijemo dovoljno statističkih podataka ni sigurnih informacija. Mi svi zajedno kao i svaki pojedinac i svako poduzeće jedva da znamo i jedva da sebi možemo predočiti kako stojimo, gdje smo i kamo idemo: živi-

²⁶ A. Cesarec, Što je to? *Vihor*, 4/1914. od 15. IV, str. 77 (citirano prema *Zorici Stipečić*, *Argumenti za revoluciju* — August Cesarec, Zagreb 1982, 51). Napominjemo da se Z. Stipečić u tom djelu više puta osvrnula na Marjanovića i njegove metamorfoze; R. Hercigonja, M. Marjanović i socijalna revolucija, *Almanah socijalističke omladine*, Zagreb 1919, 63—64; Što treba danas da radimo, *Obnova*, 13. IX 1919, 5.

²⁷ *Hrvat*, 20. II 1919. Vidi *Hrvoje Matković*, *Hrvatska zajednica, Istorija XX veka*, V, Beograd 1963, 18.

²⁸ *Milan Marjanović*, *Nauka upravljanja (Scientific Management)*, Zagreb, Privredna biblioteka Prosvjetne nakladne zadruge, 2. knj., s. a., str. 1.

mo od danas do sutra, na sreću i po slučaju, nadmudrujući se ne samo u politici nego i u najstvarnijoj privredi, nastojeći da živimo jedni na račun drugih, a ne videći kako smo zapravo — gusjenice, a ne privrednici.«²⁹ Marjanović se vrlo skromno osvrće i na radništvo »[...] za čiju izobrazbu, za čije strukovno usavršenje se niko ne brine, ni njihove organizacije niti njihovi principalni (poslodavci, opaska MKD), niti država, i koji su za to prepušteni sami sebi, dugotrajnom, više manje diletantskom *tapkanju*, *vježbanju*, mučnom sticanju iskustava.«³⁰ Toj kritici stanja u redovima privrednika, ali i sindikalno razjedinjenih radnika ne treba komentara. U to vrijeme nije bilo ni jedne društvene snage, koja bi mogla preuzeti ulogu sanatora krize u društvu što je bilo razdriano nacionalnim, klasnim i socijalnim proturječnostima.

Stoga je i Marjanovićeva akcija obnove zemlje — po uzoru na druge — za veoma kratko vrijeme propala.³¹

Djelovanje Jugoslovenske narodne obnove ipak je ostavilo tragove. God. 1919. osnovana je biblioteka Masarykovih djela, i kao prva knjiga u nakladi Jugoslovenske narodne obnove izašla je 1920. Masarykova knjiga »Nova Evropa. Slavenko pitanje.«³² Ta je knjiga uskoro bila rasprodana, te je u izdanju nakladnog odjela Jugoslovenskog novinskog d. d. u Zagrebu izašla još iste godine ta knjiga pod naslovom »Borba za samoodređenje. Nova Evropa i slavenko stajalište«. Na početku knjige nalazi se faksimil Masarykova pisma odboru Jugoslovenske narodne obnove od 19. VII 1920. koje u prijevodu glasi: »Zahvaljujući na izdanju moje 'Nove Evrope' izražavam vam suglasnost i radost zbog daljeg izdavanja mojih radova (na srpsko-hrvatskom i slovenskom jeziku). Odani vam T. G. Masaryk.«³³

Prestankom djelovanja Jugoslovenske narodne obnove završava prva faza čehoslovačkog utjecaja na plansko i sistematsko izgrađivanje jugoslavenske privrede. Marjanović nije za ostvarenje svog plana našao pristaša ni u jednom društvenom sloju, jer nije bio ni dovoljno socijalist, ni dovoljno buržuj ni dovoljno vlastodržac da bi imao iza sebe bilo koga. Pod krutom stvarnosti njegove su se ideje rasplinule, te je postao pristaša američkog vođenja privrede kojemu se radnička klasa Jugoslavije oštro protivila jer je uzet samo onaj dio toga sistema koji povećava eksploataciju radnika.

²⁹ N. dj., 2.

³⁰ N. dj., 3. U vrijeme pisanja toga rada Marjanović još uvijek pomišlja da Zagreb treba biti privredni centar države. On piše: »Jedino savršenim stručnjactvom i vanrednom ekonomijom može Zagreb da izbalansira i nadvlada poslijeratno sabotersko raspoloženje, nesposobnost državne uprave i prednost vlastodržaca koju ima Beograd« (n. dj., 4). Naprosto je nevjerojatno da čovjek koji je tako pisao o Beogradu uskoro zatim propagira unitarističke koncepcije i stavlja se u službu dvora.

³¹ Ljubo Leontić je u Dubrovniku neko vrijeme uređivao list *Rad* u duhu Obnove.

³² Nije vjerojatno slučajnost što časopis *Nova Evropa* nosi upravo to ime. Pokrenut 1920. u doba žestoke revolucionarne aktivnosti komunista *Nova Evropa* okuplja pristaše buržoaske demokracije i u Masaryku vidi svoj uzor.

³³ Pismo je preveo Savez Čeha i Slovaka u SRH iz Daruvara te im na tome zahvaljujem.

2.

Jugoslovenska akademija rada. God. 1920. Čehoslovačka je Republika uživala glas dobro uređene države bez većih klasnih sukoba. Kao političar velikog iskustva Masaryk se oslonio na radništvo podržavajući donošenje Zakona o osamsatnom radnom danu još potkraj 1918. godine, i na srednje seljaštvo obećanjem radikalne agrarne reforme.³⁴ Svojim unutrašnjim uređenjem i svojom vanjskom politikom Čehoslovačka je u 1920. bila uzor Kraljevini SHS koju su potresali nacionalni i klasni sukobi.

Među prvim zemljama u Evropi Čehoslovaci su već na početku 1920. organizirali Akademiju rada i pozvali jugoslavenske novinare u posjet u vrijeme proslava 70-godišnjice Masarykova rođenja. Zajedno s jugoslavenskim novinarima gost Čehoslovačke Republike bio je i Milan Marjanović. Prilikom posjeta novinari su obaviješteni kako je nastala Akademija rada. Njezine početke treba tražiti u vremenu prvoga svjetskog rata kada su mladi tehničari Praga zaključili da se rekonstrukcija praških željezničkih stanica ne može riješiti bez sudjelovanja stručnjaka raznih struka. Osnovana je Tehničko-ekonomska zajednica koja prvo izdaje list *Prace* (Rad) i kasnije *Nova Prace* (Novi rad). U potonjem je donesen i program rada Akademije rada koja je službeno otvorena 7. III 1920, na dan 70-godišnjice Masarykova rođenja. Akademija je dobila Masarykovo ime, i za početni rad Masaryk joj je dodijelio milijun kruna koje su prikupili američki Čehoslovaci. Čehoslovaci su se ponosili Masarykovom akademijom rada i isticali da je to prva ustanova te vrste u svijetu. Njezin je cilj bio da organizira tehnički rad u svrhu iskorištavanja sposobnosti cjelokupnog naroda i prirodnoga bogatstva čehoslovačke države na sveopću korist. Akademija je bila sastavljena od tri odjela: *popularizacionog* koji je imao narodu objašnjavati rezultate naučnih ispitivanja a sastojao se od Zajednice prijatelja Masarykove akademije rada. *Radni odjel* imao je šest sekcija: prirodoslovnu i biološku, poljoprivrednu i šumarsku, građevno-tehničku, mašinsko-elektrotehničku, kemijsko-tehničku i nacionalno-ekonomsku, socijalnu sekciju i centralni odbor. *Treći odjel* sačinjavao je naučni savjet s predsjednikom Stanislavom Spačekom — kojega je imenovao Masaryk — i s potrebnom administracijom. Prilikom posjeta Masarykovo akademiji rada Jugoslavenima je upućen poziv za suradnju. U njemu je rečeno: »Drugim državama može biti uzorom s obzirom na osnovnu zamisao i budu li podignute u inostranstvu slične ustanove, postaće barem jednakovrednim činiocem kulturnog čovečanstva. Velik je interes pobudila zamisao Masarykove akademije rada u Jugoslaviji već od prvih svojih početaka. Predlagano je da se smjesti u centralnu kancelariju nadaren pripadnik Jugoslavije, koji bi upoznavši metode ličnom zajedničkom suradnjom mogao o njima referovati i doprinjeti uspostavi slične ustanove u jugoslovenskoj državi. Tim bi načinom bio udaren najlakše temelj najširim međusobnim vezama posvećenim ekonomskom i kulturnom interesu oba-

³⁴ V. Bajčić, Kad učen čovek upravlja narodom, *Narodno blagostanje*, 1935, 145.

dveju prijateljskih država.³⁵ Jugoslavenskim novinarima održana su predavanja s dija pozitivima, a dija pozitivni su predani Jugoslovenskoj narodnoj obnovi u Zagrebu, dakle Milanu Marjanoviću, da ona u Jugoslaviji organizira slična predavanja. Novinari su također ponijeli u Jugoslaviju i neke materijale o američkoj poljoprivredi i o Fordovom zavodu.

Među tim novinarima nalazio se i arhitekt Pavao Jušić. Nakon povratka u zagrebačkoj sekciji Udruženja jugoslovenskih inženjera i arhitekata referira o Masarykovo akademiji rada, te to udruženje sa svoga drugog kongresa upućuje akademiji pozdrav. Zaključeno je također da i u Jugoslaviji treba osnovati racionalizatorski pokret.³⁶

Budući da se ništa nije učinilo u naredne dvije godine, došao je 1923. novi impuls od Masarykove akademije rada posredstvom Udruženja jugoslovenskih inženjera i arhitekata.³⁷ Inženjer V. Setinski objavio je članak »Akademija rada. Stanje vodenih snaga u Kraljevini SHS i predradnje za njihovo iskorišćivanje«. U uvodnom dijelu rada Setinski piše da su mnoge napredne države »privatnim i državnim sredstvima organizovale sav rad u zemlji na naučnim temeljima« pri čemu »sav praktični rad ima biti sistematski izgrađen na naučnom proučavanju«. Setinski hvali Masarykovu akademiju rada u Pragu i prednost zajedničkog rada »radenika duha i ruku«. Ističe prednost spajanja teorije s praksom i služenje znanosti životu i narodu. Setinski piše da se i u nas razmišlja o sličnoj instituciji koja bi »združila na zajedničku suradnju već postojeće privredne i kulturne institucije, radila na njihovoj izgradnji i osnivanju novih, te na traženju puteva, kako bi se sve tekovine njihova rada što bolje primjenilo na praktični život. To bi imala biti općenarodna, u stranačkom pogledu nepolitička institucija, u kojoj bi bila omogućena saradnja i pojedinaca teoretičkih i praktičkih stručnjaka raznih djelovanja, koji danas potisnuti prilikama stoje po strani«. »Rad duha i ruku, saradnja nauke i prakse ima se na ovaj način provesti na korist cjelokupnog naroda i na dobro čovječanstva«, ističe Setinski u tom radu.

Iz toga članka vidimo da je u Zagrebu osnovan pripremni odbor za osnivanje Jugoslovenske akademije rada i da je već održano nekoliko predavanja. Iz štampe znamo da je jedno takvo predavanje održao izaslanik Masarykove akademije rada dr Ivan Žmavec, koji je dobro primljen u Jugoslovenskoj akademiji znanosti i umjetnosti čiji je predsjednik u to vrijeme bio Gustav Janeček,³⁸ izvanredni član Češke akademije znanosti i umjetnosti i praški đak. Dr Žmavec bio je rođen na slovensko-hrvatskoj

³⁵ Arh. V. Zakrejs, Izveštje Masarykove akademije rada prilikom dolaska jugoslovenskih novinara 3. III 1920. Taj je tekst štampan na srpsko-hrvatskom jeziku u štampariji Politike u Pragu. U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu nalazi se pod sign. 37361. Zanimljivo je da je Marjanović posjet datirao u 1919. a ne u 1920. godinu (*M. Marjanović, Nauka upravljanja*, n. dj., 31).

³⁶ *Vojško Koprivnik, Pokret racionalizacije rada u savremenom svetu, Matica rada*, 1939, 72.

³⁷ *M. Marjanović, Nauka upravljanja*, n. dj., 32.

³⁸ *Narodno bogatstvo*, 1923, 429—432.

³⁹ Za organizaciju akademije rada, *Riječ*, 74/29. III 1923, 5. Gustav Janeček bio je farmaceut i kemičar koji je studirao u Pragu.

granici, pa je stoga njegova misija u Zagrebu bila motivirana nastojanjem produbljanja uzajamnih veza i suradnje. Kao zamjenik direktora Univerzitetske biblioteke u Pragu dr Žmavec je pratio razvitak naše nauke i naše privrede i uviđao njezino zaostajanje u odnosu na ostale evropske zemlje.⁴⁰ Nije isključeno da je dr Žmavec došao u Jugoslaviju na poticaj inženjera Stanislava Špačeka, glavnog inicijatora i prvog predsjednika Masarykove akademije rada, i dra Bedricha Stepaneka koji su se upravo vratili iz Sjedinjenih Američkih Država gdje su prijateljevali s Milanom Marjanovićem.⁴¹

U svakom slučaju dr Ivan Žmavec uspio je u Zagrebu organizirati konferenciju naučnih i privrednih društava i osnovati odbor za osnutak Jugoslovenske akademije rada u koji su ušli filozof dr Albert Bazala,⁴² kao predsjednik, ing. Pavle Jušić, kao potpredsjednik, i kao tajnik ing. dr Andrija Mohorovičić, poznati meteorolog i seizmolog. Izabrani su i odbornici koji su pretežno bili inženjeri, ali je bilo i pravnika.⁴³ Nakon toga objavljeno je u štampi nekoliko članaka o naučnoj organizaciji rada i racionalizaciji, a dogovoreno je i da se pokrene biblioteka Akademije rada. Kao prvi svezak te biblioteke izašao je rad Pavla Jušića, »Potreba i važnost Akademije rada« (Zagreb 1923). Jušić je, 11. XI 1924, izradio i »Nacrt pravila Akademije rada u Zagrebu« koja su gotovo identična pravilima Masarykove akademije rada. I u Jugoslovenskoj akademiji rada posao se morao odvijati u šest odjela.⁴⁴

Ne znam iz kojih razloga, ali u Zagrebu nije nikada bila osnovana Jugoslovenska akademija rada. Čini se da Ministarstvo unutrašnjih poslova nije htjelo potvrditi pravila jer je u međuvremenu došlo do pogoršanja

⁴⁰ Dr Ivan Žmavec rođen je 11. I 1871. u Kapeli kod Brežica, gimnaziju je završio u Mariboru a visoke škole u Gracu, Rimu i Pragu gdje je i doktorirao. Čitav svoj radni vijek radio je u praškoj biblioteci, gdje je bio i penzioniran 1934. kao zamjenik direktora. Napisao je više od sto radova iz sociologije i surađivao u velikom broju časopisa, pa tako i u našem časopisu *Veda* koji je izlazio u Gorici, *Socijalnoj matici*, *Matici rada*, a objavljena mu je kod nas i posebna brošura »Naučna organizacija rada«, Beograd 1939.

⁴¹ Stanislav Špaček rođen je 15. VIII 1876. u Polapskom kraju i 1896. do 1901. studirao je u Pragu tehniku. God. 1904. stupio je u državnu službu. Izradio je prvi plan gospodarstva Čehoslovačke Republike i bio prvi predsjednik Tehničko-gospodarske jednote, osnovane 28. X 1918. koja je pokrenula osnivanje Masarykove akademije rada. Špaček je izradio i pravila Masarykove akademije rada. Kao i Marjanović i Špaček je bio član gospodarske misije u SAD-u do 1924, pa se tu upoznao s Milanom Marjanovićem, kojega ponovo sreće i na prvom međunarodnom kongresu za znanstvenu organizaciju rada u Pragu. Prema pisanju Milana Marjanovića Špaček je više puta bio u Jugoslaviji, a iz područja znanstvene organizacije rada napisao je više od 400 radova (*M. Marjanović*, Špaček, *Matica rada*, 1940, 28).

⁴² Dr Albert Bazala (Brno, 13. VII 1877 — Zagreb, 12. VIII 1947). Škole polazio u Bjelovaru, Slavonskoj Požegi i Zagrebu i doktorirao 1900. Usavršava se u inozemstvu, te u Pragu upoznaje T. G. Masaryka. Od 1909. do 1945 — s određenim prekidima — predaje filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bio je član više društava i obavljao istaknute funkcije na fakultetu, a od 1933. do 1941. bio je i predsjednik Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Objavio više knjiga i velik broj radova (v. Hrvatski biografski leksikon, 1, Zagreb 1983, 553).

⁴³ *Vojko Koprivnik*, Pokret racionalizacije rada u savremenom svetu, *Matica rada*, 1939, 72.

⁴⁴ *Pavao Jušić*, Nacrt pravila Akademije rada, Zagreb 1924. U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu nalaze se pod signaturom II 19.216. O potrebi osnivanja Jugoslovenske akademije rada Jušić piše u novinama *Slobodna tribuna*, 5. I i 25. III 1923.

jugoslavensko-čehoslovačkih odnosa na političkom i privrednom planu, a možda jugoslavenska vlada nije željela takvu organizaciju, jer joj je već i Zakon o osiguranju radnika — raden prema čehoslovačkom uzoru — bio previše napredan. Osim toga Kraljevina SHS pokazivala je sve izraženiju tendenciju vlastite industrijalizacije, pa se u to vrijeme već pripremaju carinski propisi koji će onemogućiti priliv industrijske robe iz Čehoslovačke, dopuštajući samo priliv kapitala, a djelomično i radne snage. Delegacija čehoslovačkih privrednika bila je 1923. u Beogradu veoma loše primljena.⁴⁵ Kasnije su se međusobni odnosi nešto popravili, pa je 1928. sklopljen i trgovinski ugovor, ali je tada ideja o osnivanju Jugoslovenske akademije rada već bila napuštena.

3.

Osnivački odbor Jugoslovenskog nacionalnog komiteta (Jn Na Ko). Na inicijativu Masarykove akademije rada a uz podršku Committee of American Participation iz New Yorka održan je u Pragu, 22—24. VII 1924, Prvi međunarodni kongres za naučnu organizaciju rada. Time je taj pokret postao međunarodni, svjetski, i širio se osnivanjem komiteta u pojedinim državama pod geslom »[...] napredak i blagostanje jedne zemlje ne smije se povećavati na račun drugih, nego samo mirnim vlastitim radom i to naučnom organizacijom tehničkog rada i racionalnim iskorišćavanjem sposobnosti naroda i njegovog privrednog bogatstva.«⁴⁶ U odnosu na američke sisteme racionalizacije — pogotovo u odnosu na taylorizam — nacionalni komiteti posvećivali su znatno veću pažnju organizaciji rada i nisu tražili rješenje isključivo u pojačanom intenzitetu radničkog rada. Komiteti inzistiraju na uvođenju standardizacije i normalizacije i tako nastoje pojednostiniti i poboljšati proizvodnju.

Međunarodnom praškom kongresu prisustvovalo je iz jugoslavenskih zemalja nekoliko inženjera na vlastiti trošak, uglavnom iz zagrebačke sekcije Udruženja jugoslovenskih inženjera i arhitekata. Pavao Jušić i Martin Pilar bili su izabrani i u stalnu međunarodnu delegaciju, a na kongres je došao i Milan Marjanović iz Amerike.⁴⁷ Drugom međunarodnom kongresu u Bruxellesu, 14—16. X 1925, Jugoslaveni nisu prisustvovali, ali su izabrani članovi dolazili na konferencije Stalne među-

⁴⁵ Čehoslovački privrednici u Zagrebu, *Narodno bogatstvo*, 1923, 367. Veoma se dugo završilo i sa sklapanjem trgovinskog ugovora između Kraljevine SHS i Čehoslovačke Republike. Ugovor o trgovini i plovidbi sklopljen je tek 14. XI 1928, bez tarifnog i veterinarskog dijela, pa ni nakon njega nije došlo do većeg prometa između te dvije slavenske zemlje. Tek 31. III 1931. izrađen je dopunski sporazum i osnovana Čehoslovačko-jugoslovenska komora u Pragu, ali je tada već velika svjetska kriza umanjila trgovinski promet.

⁴⁶ Pavao Jušić, Razvoj naučne organizacije rada, *Jugoslovenski Lloyd*, 10. VII 1927.

⁴⁷ Vojko Koprivnik, Pokret racionalizacije rada u savremenom svetu, *Matica rada*, 1939, 72. Prema ing. Dragutinu Domajniku kongresu su prisustvovali i ing. Velimir Stiasni, Josip Mattes i Kolibas, a Jušić i Mattes bili su u predsjedništvu kongresa (Osnatak Jugoslovenskog nacionalnog komiteta za naučnu organizaciju rada, Zagreb 1930, 4).

narodne delegacije (prva je održana u Pragu na početku 1925, druga u Parizu 20. X 1925, treća u proljeće 1926. i četvrta u Parizu 11. VI 1927).

God. 1926. zaključeno je da se Stalna međunarodna delegacija fuzionira s Međunarodnim komitetom za naučnu organizaciju rada (Comité Internationale de l'Organisation Scientifique) s time da taj komitet aktivnije potiče osnivanje nacionalnih komiteta u pojedinim državama.

Tom fuzijom racionalizatorski pokret dobio je zaštitu Lige naroda, jer je trinaestim odjeljkom Versajskog ugovora o miru od 28. VI 1919. osnovan Međunarodni komitet za znanstvenu organizaciju rada sa sjedištem u Parizu i Institutom u Ženevi. Zadatak je te organizacije bio da neograničenu konkurenciju među narodima — kao uzrok prvoga svjetskog rata — zamijeni uređenom kooperacijom i organiziranim radom. Bivši članovi osnivačkog odbora Akademije rada u Zagrebu, a i drugi tehnički stručnjaci iz zagrebačke sekcije Udruženja jugoslovenskih inženjera i arhitekata, potiču stvaranje Jugoslovenskog nacionalnog komiteta u Zagrebu. Potkraj 1926. u Udruženju se sastalo 11 inženjera, te je izabran osnivački odbor. Za predsjednika je bio izabran pros. ing. Juraj Stipetić, za tajnika ing. Božidar Ribić, a za izvjestitelja prof. ing. Pavao Jušić. Odbornici su bili ing. dr Erik Aleksander, Dragutin Domainko, Jovo Dragić, Franjo Gabrić, Franjo Horvat, Dragutin Katusić, Josip Mattes, Martin Pilar, ing. Velimir Stiasni, Dragutin Šaj i Josip Vesely. Ing. Pavao Jušić, kao član Masarykove akademije rada i najbolji jugoslavenski poznavalac te problematike, izradio je ponovo pravila koja su predložena Ministarstvu unutarnjih poslova na odobrenje. Međutim pravila su odobrena tek poslije tri godine, a do tog vremena osnivački odbor Ju Na Ko-a istupa na međunarodnim skupovima kao službena jugoslavenska organizacija za znanstvenu organizaciju rada.⁴⁸

Osobito se nagažirao na poslovima Ju Na Ko-a ing. Pavle Jušić, koji je objavio dvije brošure i više članaka iz racionalizacije rada.⁴⁹

U svakom slučaju jačao je interes jugoslavenske tehničke inteligencije za znanstvene metode rada u privredi. To se osjetilo na Trećem međunarodnom kongresu za znanstvenu organizaciju rada koji je održan u Rimu od 5. do 8. rujna 1927. godine. Tome kongresu prisustvovalo je iz jugoslavenskih zemalja pet delegata i dva referenta, a bio je prisutan čak i delegat beogradskog Ministarstva trgovine i industrije, generalni sekretar Saveza industrijskih korporacija Jugoslavije Đoko Čurčin. Referate su podnijeli Josip Mattes o dvojnomoj knjigovodstvu i Fran Podbrežnik o naučnoj organizaciji rada u eksploataciji šuma s obzirom na šumsku industriju u Jugoslaviji, te je taj referat izazvao veliku pažnju. Na kongresu je bilo podneseno 176 referata te se osjetilo kako naša zemlja znatno zaostaje u odnosu na ostale evropske zemlje koje su racio-

⁴⁸ Osnutak Jugoslovenskog komiteta za naučnu organizaciju rada, Zagreb 1930, 5 — izvještaj Domainka. Meni se čini da datum osnivanja Osnivačkog odbora Ju Na Ko-a nije tako siguran kako to piše Domainko, i da je taj odbor osnovan tek u 1927' (*Riječ*, br. 265/19. XI 1927. i *Privreda*, 1927, 261 — Racionalizacija).

⁴⁹ Pavle Jušić objavio je brošuru »Akademija rada«, Zagreb 1926. i »Međunarodni pokret za naučnu organizaciju rada i naša država«, Zagreb 1927.

nalizaciju češkog ili američkog tipa shvatile kao privrednu nužnost potrebnu u teškim vremenima sve učestalijih privrednih kriza.⁵⁰ Nakon povratka Jušić u *Jugoslavenskom Lloyd* objavljuje prijedlog o potrebi angažiranja trgovačkih i radničkih udruženja u Ju Na Ko-u, tj. za omasovljenje pokreta i njegovo proširenje na razne vrste privrednika.⁵¹ Jušić je u stalnim vezama i s Masarykovom akademijom rada čiji je član, pa ga je 1929. Masaryk odlikovao Ordenom bijelog lava.

Postojanje osnivačkog odbora Ju Na Ko-a omogućilo je dolaženje stranih stručnjaka u Zagreb. Zna se da je potkraj studenog u Zagrebu i u Beogradu održao predavanje direktor Međunarodnog instituta za naučnu organizaciju rada u Ženevi Paul Devinat.⁵² Potkraj siječnja 1929. došao je u Zagreb Maurice Ponthière, generalni izvjestitelj Četvrtog međunarodnog kongresa za naučnu organizaciju rada, s pozivom da Jugoslaveni što brojnije prisustvuju kongresu u Parizu koji se imao održati od 19. do 23. VI 1929. Jušić je uputio 365 poziva raznim privrednim organizacijama, ali je odziv bio izvanredno slab.⁵³ Kao i ranijih godina, na kongres odlaze samo pojedinci o svom trošku te je registrirano da su kongresu prisustvovali Martin Pilar, Pavao Jušić, Josip Mattes i Fran Podbrežnik i sva četvorica su bili angažirani ili kao referenti ili kao potpredsjednici pojedinih sekcija.

4.

Osnivanje Jugoslovenskog nacionalnog komiteta 1930. Potkraj 1929. Ministarstvo unutarnjih poslova potvrdilo je pravila Ju Na Ko-a, pa se sada ta organizacija mogla i formalno osnovati. U veljači 1930. osnovan je pripremni odbor za čijeg je predsjednika izabran ing. Martin Pilar, za potpredsjednika ing. Pavao Jušić, a za tajnika ing. Dragutin Domainko, koji u to vrijeme radi kao šef odjela za nesretne slučajeve pri radu u Središnjem uredu za socijalno osiguranje radnika. Članovi odbora bili su inženjeri Franjo Horvat, Josip Mattes i Dragutin Šaj.

Četiri mjeseca nakon toga izbora organiziran je osnivački sastanak Ju Na Ko-a. U prostorijama zagrebačke sekcije Udruženja jugoslovenskih inženjera i arhitekata na Trgu burze, br. 3, okupili su se, 15. VI 1930, tehničku stručnjaci koji su omogućili konstituiranje Ju Na Ko-a. Zapisnik te skupštine objavljen je, i zahvaljujući njemu možemo u detalje rekonstruirati tok sastanka.⁵⁴ Predgovor tom zapisniku napisao je Dragutin Domainko. U njemu je istaknuto da treba razviti široku propa-

⁵⁰ J. Jušić, Znanstvena organizacija rada, *Jugoslovenski Lloyd*, 2. X 1927. i *Riječ*, 30. IX 1927, br. 233, str. 6. Jušić je na kongresu bio potpredsjednik četvrte sekcije.

⁵¹ *Jugoslovenski Lloyd*, 12-18. XII 1926.

⁵² *Riječ*, 271/26. XI 1927 — Naučna organizacija rada; Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Radnička komora, 60/3 — Predavanje Paula Devinata.

⁵³ Sačuvan je poziv upućen Radničkoj komori u Zagrebu (AIHRPH, RK, 103/3—1842/11. III 1929).

⁵⁴ Osnutak Jugoslovenskog nacionalnog komiteta za naučnu organizaciju rada, Zagreb 1930. Opširne izvještaje donijele su i druge zagrebačke privredne novine (Osnutak Jugoslovenskog nacionalnog komiteta za naučnu organizaciju rada, *Privreda*, 1930, 214).

gandu, i da rad neće biti moguć bez moralne i materijalne pomoći države. Udruženje je trebalo imati općejugoslavenski karakter, ali se većina pozvanih iz Slovenije i Srbije ispričala ili se naprosto nije odazvala pozivu, pa je tako Ju Na Ko dobio ipak pokrajinski značaj, odnosno bio je organizacija koja je djelovala na području Hrvatske.⁵⁵ Od pedeset pozvanih organizacija, odazvalo se svega 28, pa je to već od početka stavilo u sumnju djelovanje ove organizacije.

Osnivačku skupštinu otvorio je predsjednik osnivačkog odbora ing. Martin Pilar. Nakon što je tajnik Domainko iznio kratak historijat Ju Na Ko-a izabrana je uprava, odbornici, članovi nadzornog odbora i časnog suda. Sastav tih odbora pokazuje da je radnička klasa s pravom izražavala nepovjerenje Ju Na Ko-u. Osim tehničke inteligencije koja je doista mogla unaprijediti proizvodnju, više od 50% vodećih mjesta nalazilo se u rukama poslodavačkih organizacija i industrijalaca. Tako nasuprot profesoru Tehničkog fakulteta u mirovini ing. Martinu Pilaru, profesoru Tehničke srednje škole u Zagrebu ing. Pavlu Jušiću i ing. Dragutinu Domainku nalazimo među odbornicima Đoku Čurčina, generalnog sekretara Centrale industrijskih korporacija u Beogradu, ing. Milana Šukelja, generalnog sekretara Saveza industrijalaca iz Ljubljane, ing. Franju Horvata, industrijalca iz Beograda, ing. Velimira Stiasnog, industrijalca i potpredsjednika zagrebačke Inženjerske komore. Odbornik je bio i dr ing. Franjo Hanamann, profesor Tehničkog fakulteta u Zagrebu ali i posjednik izvjesnog broja dionica najvećih poduzeća stranog kapitala, koja su se odlikovala izvanredno velikom eksploatacijom radne snage. U takvoj skupini jasno je da Adolf Kunčić, službenik Radničke komore u Zagrebu i član Općeg radničkog saveza, ne predstavlja radničku klasu, to više što je i u Radničkoj komori postojao jak otpor toj suradnji.⁵⁶ Tako je na IV kongresu radničkih komora, 25-26. XI 1928, predstavnik revolucionarnih Nezavisnih sindikata Pavle Pavlović kritizirao metode racionalizacije i ukazao na njezin kapitalistički karakter, istakavši da je Vladimir Ilić Lenjin u članku »Velika inicijativa« zahtijevao primjenu znanstvenih metoda u proizvodnji, ali samo onih naprednih i doista naučnih.⁵⁷

Na konferenciji su odmah izabrani i delegati za Međunarodni komitet za naučnu organizaciju rada. Od pet slobodnih mjesta popunjena su samo dva. Jedno je zauzeo dr Milan Ivšić, profesor Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu, koji je već uveo predavanja o racionalizaciji na svojoj školi, te Željko Hahn, direktor jednog odjeljenja Središnjeg ureda za osiguranje radnika, čime se opet htio naglasiti socijalni karakter novoosnovane institucije.

⁵⁵ Među ostalim nije se odazvala ni slovenska sekcija Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata, ni Ljubljanska inženjerska komora, ni Savez industrijalaca iz Ljubljane, a također ni Centrala industrijskih korporacija iz Beograda.

⁵⁶ Zahvaljujući sudjelovanju Kunčića na osnivačkoj skupštini nalazimo u arhivi Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u fondu Radničke komore nekoliko dokumenata vezanih uz Ju Na Ko. Među ostalim, tu su pravila odobrena od Ministarstva unutarnjih poslova rješenjem 3362/21. X 29. (RK. 101/2-442/18. I 28), i izvještaj Kunčića o osnivačkom sastanku (RK. 133/4-3933/1930).

⁵⁷ *Organizovani radnik*, Beograd, 18. XI 28. — Racionalizacija.

Utvrđena je i visina članarine, ali je financijski problem od prvog momenta ometao rad Ju Na Ko-a.⁵⁸

Na kraju sastanka Domainko je iznio prijedloge o daljnjem radu, koje radi važnosti donosim u cijelosti:

»Konstituirajuća skupština Ju Na Ko je jednoglasno konstatovala potrebu jedne šire akcije za racionalizaciju u Jugoslaviji te zato:

1. poziva u tom cilju sve institucije znanstvene te društva i lica koja se bave promicanjem privrede i rada u našoj državi da stupe u saradnju sa Ju-Na-Ko;
2. poziva privredu i svu javnost da obrati punu pažnju na naučnu organizaciju rada u čitavoj svojoj djelatnosti, te da nastoji ovu pospješiti ne samo modernim tehničkim sredstvima nego i naročito proučavanjem najvažnijeg faktora svakog rada — čovjeka;
3. preporuča svim ministarstvima a naročito Ministarstvu trgovine i Ministarstvu prosvjete da u školama, u nastavnom planu, unesu poučavanje o elementarnim pojmovima racionalizacije, a u privrednim zakonima da predvide sve potrebno da se racionalizacija u našoj zemlji što hitnije počne sprovoditi;
4. apelira na tehničke i privredne fakultete da uvedu nastavu o naučnoj organizaciji rada, u koliko to još nije učinjeno,
5. apelira na nadležne faktore da podupru osnivanje instituta za ispitivanje sposobnosti prije biranja zvanja i namještenja.«⁵⁹

Kako je reagirala radnička klasa na osnutak Ju Na Ko-a? O racionalizaciji se prilično mnogo pisalo pa je radništvo bilo upoznto s ciljem koji se racionalizacijom može postići.⁶⁰ Iako je u pravilima Ju Na Ko-a bilo istaknuto da nije dozvoljena nikakva akcija političke, vjerske ili »tečevne« naravi, očito je da je vladalo veliko nepovjerenje prema organizaciji tako složenog naziva. Umjesto dva ili tri delegata koliko je Radnička komora mogla uputiti na skupštinu poslan je samo Adolf Kunčić, jer ni radničke komore nisu donijele zajednički stav prema racionalizaciji.⁶¹ Ipak se sve više piše o tom pokretu i u radničkim časopisima i obično sindikati zauzimaju prema racionalizaciji negativan stav. Ponajviše se ukazuje na mogućnost totalnog iscrpljivanja ljudi i strojeva te

⁵⁸ Budžet je iznosio 29.400 dinara. Članarina je za pojedince bila 120 dinara godišnje, a za sve ostale 600 dinara. Prijedlog za veću članarinu odbijen je (AIHRPH, RK, 133/4—2933/1930 — izvještaj Kunčića).

⁵⁹ U sklopu Komore za trgovinu, obrt i industriju uskoro zatim osnovana je Stanica za izbor zvanja i pri njenom osnutku Ju Na Ko su zastupali ing. Mattes i ing. Jušić.

⁶⁰ Dosta radova je već citirano u toku dosadašnjeg izlaganja. Među izabranim spominjem neke radove: P. Jušić, Razvoj naučne organizacije rada, *Jugoslavenski Lloyd*, 156/10. VII 1927; St. Popović, Naučna organizacija rada, *Trgovinski glasnik*, 6. X 1927; Fran Pedbrežnik, Racionalizacija u našoj industriji, *Jugoslavenski Lloyd*, 15. I 1928; isti, Problem racionalizacije u našoj privredi, Zagreb 1928, Biblioteka Bankarstva, 17 sv.

⁶¹ S tom motivacijom odbila je svoje sudjelovanje na osnivačkoj skupštini Splitska radnička komora (AIHRPH, RK, 133/4—3933/1930).

na porast nezaposlenosti kao posljedice moderne ekonomske racionalizacije.⁶² Članovi Ju Na Ko-a nazivani su »poslodavačkim ideolozima« i prognozirano je da će racionalizacija radničkoj klasi donositi samo bijedu i još veću glad.⁶³

S racionalizacijom nisu bili načisto ni neki službenici socijalnog osiguranja. Dr Leon Steinitz pisao je 1928. godine: »I studirajući tu naučnu organizaciju rada uvijek se mora pitati, da li je ona zaista naučna, da li su uzeti svi faktori za postignuće najboljeg rendementa rada uz najbolje uvjete za radnika i za društvo. Mora se pitati da li cilj cijele te organizacije nije taj, da se poveća dobitak poduzetnikov po ekonomskome principu kapitalističkom.«⁶⁴

Iako svoj korijen vuče iz Masarykove akademije rada, Ju Na Ko nije pozvao na osnivačku skupštinu predstavnike iz Čehoslovačke, premda su 1930. odnosi s Čehoslovačkom Republikom bili vrlo dobri, pa se 80-godišnjica Masarykova života slavila ne samo u jugoslavensko-čehoslovačkim društvima, već su i mnogi naši časopisi posvetili čitave brojeve Masaryku i Čehoslovačkoj, a samo malo njih nisu registrirali taj događaj. Čak i poznati jugoslavenski ekonomist i književnik Mijo Mirko-
vić objavljuje 1930. posebnu brošuru posvećenu Masaryku.⁶⁵

Ipak Ju-Na-Ko prati što se zbiva u Masarykovo akademiji rada i Češkom narodnom komitetu, osnovanom nekoliko godina prije. Usprkos slabim finansijskim sredstvima Ju Na Ko je pretplaćen na *Vestnik Masarykovy akademie prace*, i to je bio jedini časopis koji je ta organizacija primala u pretplati. Međutim, po programu — a i po sadržaju — Ju-Na-Ko je znatno siromašniji od Jugoslovenske akademije rada. Njegov se rad svodi na štampanje članaka u *Agronomskom glasniku*, *Arhivu za kemiju i farmaciju*, *Tehničkom listu* i drugdje, jer list *Organizacija*, koji je pokrenuo 1932. u Beogradu Fran Podbrežnik, ima veoma skroman izgled i sadržaj, iako u njemu ima i članaka od Milana Marjanovića. Ju Na Ko nije naišao ni na kakvu pomoć državnih organa pa ne raspolaže finansijskim sredstvima a glavnu svoju aktivnost usmjerava na sudjelovanje na međunarodnim konferencijama za znanstvenu organizaciju rada.

Ju Na Ko bio je otuđen od radničkog pokreta jugoslavenskih naroda. Iako je Komitet isticao da je njegov program i socijalni a ne samo tehnički i ekonomski, za vrijeme krize Ju Na Ko nije uspio predložiti neki radikalniji plan pa je kriza, kao i prethodnih godina, prevladavana na leđa radnika smanjivanjem zarada, otpuštanjima i povećanjem intenziteta rada preostalih. Publicist i komunist Veselin Masleša ukazao je 1934. na nesposobnost Ju Na Ko-a da bude nosilac nekih ideja za rješavanje kri-

⁶² Dr Palmović, Racionalizacija i fiziologija čovječjeg rada, *Radnička zaštita*, 1929, 866-7; Dr Görner, Racionalizacija i radnička klasa, *Socijalna misao*, 1929, 10, 113-4; Josip Bunjevčević, Danas, *Grafički radnik*, 11, XI 1930.

⁶³ Racionalizacija proizvodnje i radnička klasa, *Radničke novine*, Beograd, 18. IV 1930.

⁶⁴ Dr Leon Steinitz, Funkcije radništva u modernoj industriji, *Radnička zaštita*, 1928, 310.

ze.⁶⁶ Nesposoban da pruži zadovoljavajući program i da proširi svoje članstvo, Ju Na Ko se potkraj velike svjetske krize gasi ne prerastavši granice Hrvatske, iako su inicijative njegovih stručnjaka našle odraza u radu nekih drugih znanstvenih i državnih ustanova.⁶⁷

Neuspješno djelovanje Ju Na Ko-a prisililo je tehničku inteligenciju Jugoslavije da nakon velike svjetske krize pokuša osnovati novu znanstvenu organizaciju za racionalizaciju rada. *Matica rada* osnovana je 1936. u Beogradu, i u njezinom članstvu susrećemo najaktivnije članove Jugoslovenske akademije rada i Ju Na Ko-a pa čak i Milana Marjanovića iz Obnove. Ta organizacija djeluje do 1941. i ima svoj list *Maticu rada*, te sekcije u Zagrebu i Ljubljani. Iako skromnog sadržaja i obima ta organizacija ipak radi, i ona prva ima općejugoslavenski karakter iako to ne ističe u svom naslovu.

Jugoslovenska narodna obnova, Jugoslovenska akademija rada i Jugoslovenski nacionalni komitet isticali su svoj jugoslavenski karakter, ali su svoje sjedište imali svi u Zagrebu pa nisu naišli na pomoć države, ali ni na pomoć pojedinih jugoslavenskih naroda, zbog neprestanih nacionalnih borbi i sukoba. Kao nedržavne organizacije one su ostajale ekskluzivna udruženja pojedinaca, pa upravo tu i treba tražiti uzroke brzog propadanja tih toliko potrebnih organizacija jugoslavenskoj privredi, a koje su nastale pod utjecajem iz Čehoslovačke.

Čehoslovaci i socijalno zakonodavstvo Kraljevine SHS

Prethodne organizacije nisu bile državne. Drukčije je kod socijalne politike. Socijalno zakonodavstvo pripadalo je državnom resoru, i tu je pojedinac samo izvanredno snažnim argumentima mogao utjecati na usmjeravanje socijalne politike. I upravo takva ličnost našla se u liku dra Božidara Adžije.⁶⁸ Kao praški đak, nakon rata ne prekida veze s Pragom, već ih učvršćuje, a kao tadašnjem socijaldemokrati razvoj socijalne politike u Čehoslovačkoj postaje mu uzor za identičnu organizaciju u našoj zemlji. Veoma je dobar s tadašnjim jugoslavenskim minis-

⁶⁶ Veselin Masleša, Kako se kod nas misli i piše o planskoj privredi, *Danas*, 1934, 144.

⁶⁷ Ju Na Ko je izradio elaborat za osnutak posebnog ekonomsko-tehničkog razreda u Jugoslovenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu i u Srpskoj akademiji nauka u Beogradu. Dao je inicijativu za osnutak posebnog Odbora za racionalizaciju poljoprivrede i Odbora za racionalizaciju javne administracije, te Odbora za pitanje budžetske kontrole (Historijski arhiv u Beogradu, Radnička komora, nesreden fond, spis br. 9031/10. II 1932 — izvještaj tajnika o radu Upravnog odbora Ju Na Ko-a za 1930/31. i 1931/32. godinu).

⁶⁸ Božidar Adžija rođen je 20. XII 1890. u Drnišu. Nakon završetka gimnazije u Splitu i Zadru polazi pravni fakultet i trgovačku akademiju u Pragu, gdje je i doktorirao. Poslije povratka iz rata postaje povjerenik za socijalnu politiku Hrv. Slav. Zemaljske vlade, a 1921. prelazi u Središnji ured za osiguranje radnika, gdje postaje načelnik i urednik socijalne revije *Radnička zaštita*. Suraduje kao publicist u *Jugoslovenskoj Njivi*, *Novoj Evropi*, ali je i stalni dopisnik socijaldemokratskog dnevnika *Pravo Lidu* u Pragu, član uprave nac. soc. institucije »Jugoslovenska Matica« i »Čehoslovačko-Jugoslovenske komisije« u Zagrebu (Ko je ko u Jugoslaviji, Zagreb 1928, 5).

trom socijalne politike Vitomirom Koraćem, pa mu to i omogućava da dade osnovni ton izgradnji čitavoga jugoslavenskog socijalnog zakonodavstva na početku tridesetih godina.

Bilo je tu i ponešto slučajnosti. Naime, zagrebačka Zemaljska blagajna za osiguranje radnika nalazila se nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije u središtu zemlje od koje neki dijelovi do tada nisu uopće imali provedeno socijalno osiguranje radnika. Zahvaljujući razvijenoj administraciji i relativno povoljnom smještaju, Zemaljska blagajna u Zagrebu postaje sve više centralna za čitavu Kraljevinu SHS, te se nakon donošenja Zakona o osiguranju radnika pretvara u Središnji ured za osiguranje radnika. Taj status zadržava i u čitavom međuratnom razdoblju usprkos višekratnim pokušajima centralista da se i ta ustanova preseli u Beograd.

Iako to pitanje još nije dovoljno proučeno, nesumnjivo je da je dr Božidar Adžija sa svojim zagrebačkim suradnicima bio jedan od glavnih tvoraca Zakona o osiguranju radnika od 14. VI 1922, na što ukazuje i sličnost toga zakona s čehoslovačkim socijalnim zakonodavstvom tog vremena.

Kako to da je Čehoslovačka bila uzor Jugoslaviji u izgrađivanju socijalne politike u prvom deceniju nakon prvoga svjetskog rata? Od početka svog postojanja Čehoslovačka Republika posvećivala je veliku pažnju izgrađivanju svoga socijalnog zakonodavstva zahvaljujući Masaryku. Iako nije bio komunist, Masaryk je bio bliz problemima radničke klase pa je to došlo do izražaja u njegovim radovima »Socijalno pitanje« i »Osam sati rada«. ⁶⁹ Kao realni političar Masaryk je shvatio da je radništvo »doista poluga kojom se zaustavlja svijet«, ⁷⁰ pa je već 19. XII 1918 — dakle prije Washingtonskih konvencija — ozakonio osamsatno radno vrijeme u industriji i zanatima i sedamsatno u rudnicima, nastojeći da se ono dosljedno provodi. Odmah su formirane i razne stručne komisije koje su pristupile izradivanju prijedloga za Zakon o osiguranju, te je na početku tridesetih godina Čehoslovačka Republika imala jedan od najnaprednijih socijalnih zakona u svijetu, pa se već 1925. počelo provoditi i socijalno osiguranje za slučaj nezaposlenosti. Međutim to je bilo i vrijeme najvišeg dometa u izgradnji socijalne politike. Naime još 1918. Ministarstvo socijalne skrbi u Pragu osnovalo je Socijalni znanstveni institut, koji je imao zadatak znanstveno rješavati socijalno-političke probleme. ⁷¹ Institut je vodio sam ministar socijalne skrbi dr Leo Winter u suradnji s drom E. Šternom i drom Gruberom. Institut je radio u pet sekcija. Prva se bavila teoretskim istraživanjima obuhvatajući sociološke probleme, socijalno-filozofske, nacionalnu ekonomiju i socija-

⁶⁹ *Otzka socialni* izašla je u Pragu 1898. i nije bila prevedena na hrvatsko-srpski jezik. Nasuprot tome brošura »Osam sati rada« bila je 1905. prevedena i štampana po drugi puta, jer su se njom socijalisti koristili u svojim borbama za skraćivanje radnog vremena.

⁷⁰ Masarykova izreka 1900. rudarima u Kladnu (*Radnik*, 24. IV 1937), *Radnička zaštita*, 1920, 76.

⁷¹ B. Adžija, Socijalno zakonodavstvo u našoj državi, *Jugoslavenska njiva*, 1925, br. 4. O potrebi osnutka takvog instituta pisao je Masaryk još 1897. u »Socijalnom pitanju«.

lizam. Druga se bavila problemima radničke zaštite i socijalnog osiguranja uključujući i sindikalnu politiku, nezaposlenost, posredovanje rada, iseljeničko pitanje i dr. Treća sekcija bavila se socijalizacijom, tj. proučavanjem zadrugarstva i problemima sudjelovanja radnika u upravi i čistom dobitku poduzeća te kolonizacijom. U četvrtoj sekciji proučavana je organizacija rada, psihotehnika, zaštitne mjere na radu i stambena pitanja radnika. Peta sekcija bila je prosvjetno-humanitarna i vodila je brigu o radničkim obiteljima, te o humanitarnim sirotinjskim ustanovama. Taj je Institut bio nosilac unapređivanja socijalne politike u Čehoslovačkoj. Često je organizirao i predavanja, pa je i Božidar Adžija u siječnju 1925. održao u tom institutu predavanje o socijalnom zakonodavstvu u Kraljevini SHS, a institut ga je objavio kao posebnu publikaciju na čehoslovačkom jeziku.⁷² Zahvaljujući djelovanju toga instituta Čehoslovaci su 1928. po literaturi posvećenoj socijalnom osiguranju bili na prvom mjestu u Evropi.⁷³ Institut je bio vezan uz Međunarodnu organizaciju rada u Parizu i njezin institut u Ženevi, pa stoga ne iznenađuje da je Prag bio 1924. domaćin velikoga međunarodnog kongresa za socijalnu politiku. Jugoslavija je također potpadala pod preporuke i konvencije Međunarodne organizacije rada kao njezin član, pa se Adžija borio da naša vlada ratificira te konvencije, pozivajući se na Čehoslovačku kao na zemlju slične privredne i socijalne strukture koja prednjači u usvajanju konvencija i preporuka.⁷⁴ U jednom takvom radu Adžija piše u vrijeme kad je već razočaran pripremao svoj odlazak iz Središnjeg ureda u Radničku komoru u Zagrebu: »Svuda, u svim državama, privredna je situacija teška, ali ma koliko ona bila teška ne može i ne smije biti zaprekom, da država vrši svoje socijalne dužnosti, jer ispunjujući njih ona učvršćuje svoje temelje, svoju egzistenciju.«⁷⁵ Tim riječima, a ukazujući na prilike u Čehoslovačkoj, Adžija potiče našu državu na ratificiranje međunarodnih sporazuma o radništvu, i na izdavanje pravilnika koji bi realizirali neke grane radničkog osiguranja. Naime, jugoslavensko radničko osiguranje borilo se s velikim poteškoćama, i to se nije moglo opravdati samo time da je država još mlada i da ne može obratiti veću pažnju socijalnim pitanjima.⁷⁶ Trebalo je mijenjati odnos prema socijalnim problemima koji su se u našoj zemlji sve više zaoštravali i umnožavali.

U Čehoslovačkoj je, 1. VII 1926, stupio na snagu novi Zakon o socijalnom osiguranju, izglasan još 9. X 1924. godine, a kojim se počelo pro-

⁷² Dr. B. Adžija, *Dělnické zákonodárství v Jugoslavii*, Praha 1925. Predavanje je objavljeno i u *Radničkoj zaštiti*, listu Središnjeg ureda za osiguranje radnika (B. Adžija, *Radničko zaštitno zakonodavstvo u našoj državi, Radnička zaštita*, 1925, 393).

⁷³ *Branimir Haberle*, *Poslijeratna književnost o radničkom osiguranju kod nas i u nekim inozemnim državama, Radnička zaštita*, 1928, 85—89. Objavljivanje radova učestalo je osobito u doba borbi za reviziju osiguranja kao rezultat suradnje čehoslovačkih teoretičara i političara s organizatorima socijalnog osiguranja.

⁷⁴ B. Adžija, *Međunarodna organizacija rada, Radnička zaštita*, 1925, 167—177.

⁷⁵ B. Adžija, *Socijalno osiguranje, njegov smisao i značenje, Radnička zaštita*, 1925, 501.

⁷⁶ Dr. *Milovan Ježić*, *Odnos države i njeni interesi u radničkom osiguranju, Središnji ured za osiguranje radnika 1922—1926*, Zagreb 1928, 1—35.

voditi osiguranje za slučaj bolesti, invaliditeta i starosti. Adžija je ponovo iskoristio tu priliku za uspoređenje čehoslovačkog socijalnog zakonodavstva s jugoslavenskim i piše: »Jest, i u našoj državi imamo moderan Zakon o osiguranju radnika, ali nažalost su mnoge od njegovih vrlo dobrih, a ujedno i vrlo potrebnih ustanova naređenjima i odlukama Ministarskog savjeta, Ministarstva socijalne politike naknadno pogoršane, a što je najgore najvažniji dio tog zakona — osiguranje za slučaj invaliditeta, starosti i smrti — uopće se ne provada. Mi se stoga ne možemo usporediti s Čehoslovačkom Republikom.«⁷⁷

Nije isključeno da je čehoslovačka vlada upravo na poticaj Božidara Adžije i na temelju njegovih tadašnjih veza sa Socijalističkom strankom Čehoslovačke uputila u Beograd jednu delegaciju svojih narodnih poslanika. U toj se delegaciji nalazio i čehoslovački kreator socijalne politike dr Leo Winter. Na proputovanju kroz Zagreb oni su, 9. X 1926, posjetili novogradnju palače Središnjeg ureda za osiguranje radnika u Zagrebu i sanatorij za tuberkulozne Brestovac na Sljemenu. Prigodom tog posjeta Ivan Glaser, generalni direktor Središnjeg ureda, prikazao je bilancu socijalno-političkog rada Čehoslovačke Republike i završio da ne samo mi Jugoslaveni, nego i Evropa gleda zavidno na socijalno-politički rad Čehoslovačke, i kako se nadamo da će nas Čehoslovaci podupirati i u stvarima socijalnog osiguranja, budući da su oni proveli socijalno osiguranje gotovo čitavog naroda. Članovi čehoslovačke delegacije srdačno su se zahvaliti i ponudili suradnju, a autor članka Đuro Grčević, budući da Adžija više ne radi u Središnjem uredu, piše: »Šteta, što ove lijepe misli nisu izmjenjene u našem parlamentu, nego samo u jednom sanatoriju za tuberkulozne radnike. One smjeraju k socijalnoj uzajamnosti.«⁷⁸

Istina je da Kraljevina SHS nije mogla u socijalnoj politici slijediti Čehoslovačku koja je bila razvijena industrijska zemlja veće financijske moći. Socijalno zakonodavstvo Kraljevine SHS odražavalo je njezin agrarni karakter i slabost radničke klase, premda se dobrom voljom moglo ipak nešto više učiniti.⁷⁹ Duboko razočaran Božidar Adžija napušta Središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu i organiziranjem radničkih čitaonica posredstvom Radničke komore nastoji zaboraviti svoja uzaludna nastojanja za provedbu Zakona o socijalnom osiguranju.⁸⁰ To razočaranje izrazio je najbolje u svojem posljednjem radu posvećenom socijalnoj problematici i štampanom u časopisu *Socijalni arhiv* čiji je bio urednik: »Zahvaljujući prvim poslijeratnim godinama imamo nekoliko 'dosta dobrih socijalno-političkih zakona', ali smo u njihovom praktičnom provođenju među zadnjima. Svaki socijalni pokret, svaka socijalna

⁷⁷ B. Adžija, Socijalno osiguranje u Čehoslovačkoj, *Radnička zaštita*, 1926, 345.

⁷⁸ Đ(uro) G(rčević), Povodom proputovanja čehoslovačkih parlamentaraca, *Radnička zaštita*, 1926, 451—452.

⁷⁹ Adžija piše 1927: »Stepen na kojem se nalazi socijalistički pokret i socijalno zakonodavstvo u pojedinim državama, odraz je snage organizovane radničke klase u dotičnoj državi« (*Adžija*, Neka poglavlja iz socijalne politike, *Radnička zaštita*, 1927, 555).

⁸⁰ Mira Kolar-Dimitrijević, Djelovanje Božidara Adžije na kulturno-prosvjetnom uzdizanju zagrebačkih radnika, *Iz starog i novog Zagreba*, IV, Zagreb 1968, 283—300.

pojava rodi se, teče, odvija se, i konačno izčezava potpuno nezapažena, ili u najboljem slučaju izrabljena kao novinska senzacija ili stranačko-politička demagoška parola.⁸¹

Međutim i u Čehoslovačkoj dolazi do velikih promjena i do velike retardacije u provedbi svih pozitivnih tekovina. Naime, nakon parlamentarnih izbora u studenom 1925. građansko-radnička koalicija bila je u parlamentu zamijenjena agrarcima. Povezavši se s obrtnicima i industrijalcima, agrarci su stvorili jaku grupu i povelu borbu za reviziju čehoslovačkog socijalnog osiguranja. Kako bi prikazali da češko socijalno osiguranje nije stvoreno odjednom, već da je rezultat ustrajnog i promišljenog rada svih naprednih i socijalno-kulturnih elemenata Čehoslovačke, tamošnji stručnjaci socijalne politike napisali su niz radova u obranu stvorenog. Ti stručnjaci izradili su i referate koje su iznijeli na Drugoj međunarodnoj konferenciji u Beču i koje je Branimir Haberle, nasljednik Božidara Adžije na mjestu urednika *Radničke zaštite*, objavio u posebnom broju od 6. rujna 1928. Haberle obrazlaže svrhu tog objavljivanja i kaže kako smatra da su ti radovi jako interesantni za naše prilike »da bi se i u našem narodu širila i jačala svijest velike ljudske zajednice i međunarodne suradnje na socijalnom području.⁸² Najzanimljiviji je rad *Františka Haufa* »Obrana socijalnog osiguranja u Čehoslovačkoj Republici«, kojemu je Haberle priložio i opširan rezime na hrvatsko-srpskom jeziku. Tu čitamo: »Protiv tog pokušaja (tj. revizije Zakona o socijalnom osiguranju iz 1924, nap. MKD) ustale su bolesničke blagajne i njihovi savezi, ali najjaču akciju poveo je radnički socijalistički pokret, koji je preko svojih organizacija priredio veliku protestnu manifestaciju u Pragu i po cijeloj industrijskoj Čehoslovačkoj. Bile su priređene i ogromne ulične manifestacije i obustave rada. Održano je u tu svrhu na tisuće skupština, na kojima su u glavnome referirali činovnici bolesničkih blagajna i socijalistički radnički poslanici. Konačno su sve strukovne srednjice, kao i one bolesničkih blagajna, te političke radničke stranke osnovale opći obrambeni odbor, koji je preuzeo vodstvo svih obrambenih akcija protiv pogoršanja zakona.«⁸³

Čitajući te redove kao da čitamo akcije koje je vodila jugoslavenska radnička klasa u obranu svoga socijalnog i radničkog zakonodavstva 1931. godine, i kao da se tu historija ponovila. Josip Beker i Branimir Haberle opširno su obavještavali jugoslavensku javnost o borbama čehoslovačkog naroda i stavili se skromno na stranu čehoslovačke radničke klase.⁸⁴ Međutim promijenjenom kursu u čehoslovačkoj unutrašnjoj poli-

⁸¹ B. Adžija, Socijalna politika u našoj državi, *Socijalni arhiv*, 1928, br. 2, 17.

⁸² Objavljeni su radovi *Lea Wintera* »Značaj i važnost Međunarodnog saveza bolesničkih blagajna«, *Vaclava Johanisa* »Razvoj osiguranja za slučaj bolesti u Čehoslovačkoj Republici«, *Františka Haufa* »Obrana socijalnog osiguranja u Čehoslovačkoj Republici« itd. Radovi su objavljeni na čehoslovačkom jeziku, pa su tako izmakli većoj pažnji naše cenzure.

⁸³ *Radnička zaštita*, 1928, 673—4.

⁸⁴ *Josip Beker*, Kriza socijalnog osiguranja u Čehoslovačkoj, *Radnička zaštita*, 1928, 182—4; *Branimir Haberle*, Promjena osiguranja za slučaj bolesti u Čehoslovačkoj, *Radnička zaštita*, 1928, 187—8.

tici socijaldemokrati se nisu mogli oduprijeti. Postepeno su provedene velike promjene, kao prvo, izuzete su od socijalnog osiguranja neke grupe radnika (sezonski radnici, radnici koji rade kod kuće i radnici mlađi od 14 godina), te se tako bez socijalnog osiguranja našlo gotovo milijun radnika. Ali češke građanske stranke pomognute od njemačkih stranaka još nisu bile zadovoljne, pa su zahtijevale znatno veću reviziju socijalnog zakonodavstva. Nakon otpora koji je pružila radnička klasa — o čemu smo govorili malo prije — čehoslovačka vlada morala je razmotriti prijedlog novelizacije socijalnog osiguranja koji su izradili stručnjaci Središnjeg ureda za socijalno osiguranje u Pragu, i Zakonom od 5. VI 1930. radnička klasa Čehoslovačke ipak nije bila toliko oštećena koliko se to u početku namjeravalo.⁸⁵

Na isti način i sa sličnim rezultatom borila se i radnička klasa Jugoslavije protiv revizije socijalnog i radničkog zakonodavstva 1931. pa su reakcije buržoazija obiju zemalja bila iste na progresivno zakonodavstvo doneseno prvih godina nakon prvoga svjetskog rata.

Međutim pozivanjem na Čehoslovačku, tvorcima našega socijalnog i radničkog zakonodavstva uspjeli su ipak prisiliti vlastodršce da do 1930. Jugoslavija usvoji 19 konvencija Međunarodne organizacije rada od kojih su se tri odnosile na osiguranje radnika, iako se otežalo i s njihovim provođenjem. Značajno je da se jugoslavenska vlada žestoko odupirala ratificiranju konvencije o osamsatnom radu u industriji, iako je ta odredba unesena u Zakon o zaštiti radnika 1922. Možemo zaključiti da naše socijalno zakonodavstvo na papiru nije mnogo zaostajalo za čehoslovačkim, i da se svakako ubrajalo među najnaprednije u svijetu, ali je njegova provedba bila krnja i toliko nepotpuna da se velik dio radničke klase nije mogao koristiti njegovim tekovinama.⁸⁶

Zaključak

Iz do sada rečenog vidimo da su veze između Čehoslovačke i Hrvata na polju unapređenja privrede i izgradnje socijalne politike nakon prvoga svjetskog rata bile neobično snažne. Nosioći tih veza bili su pretežno Hrvati školovani u Pragu (Milan Marjanović, dr Božidar Adžija), ali je bilo mnogo poticaja i s čehoslovačke strane (Tomaš Masaryk, Lavoslav Špaček, dr Ivan Žmavec, rođeni Slovenac, dr Leo Winter i dr.).

Svi oni bilo da su Čehoslovaci ili pripadnici jugoslavenskih naroda žele da unaprijede svoje zemlje, njegujući princip uzajamnosti i solidarnosti. Međutim Čehoslovaci — pomagani od vlade i s jačom privrednom osnovom — uspjeli su mnogo jače razviti svoju organizaciju rada i svoju socijalnu politiku. U Kraljevini SHS buržoazija na vlasti bila je kočnica naprednih kretanja, i samo zahvaljujući trenutku nebudnosti buržo-

⁸⁵ B(ranimir) H(aberle), Poboljšanje čehoslovačkog genetskog sistema osiguranja za slučaj nezaposlenosti, *Radnička zaštita*, 1930, 504; Novelizacija socijalnog osiguranja, *Socijalna reforma*, Prag 1928, 227.

⁸⁶ Sažetak ovog rada izložen je na XIV zasjedanju Čehoslovačko-jugoslavenske historijske komisije 1980. u Stubičkim Toplicama.

azije, ili bolje rečeno revolucionarnoj situaciji nakon završetka rata, u Kraljevini SHS izglasani su Zakon o socijalnom osiguranju i Zakon o zaštiti radnika.

U kasnijim vremenima građanske stranke obiju zemalja vode istu nazadnjačku politiku u korist buržoazije, pa se stoga mnoge napredne tekovine u tom vremenu gube. U Kraljevini SHS taj je proces jače naglašen, jer vlast permanentno drže u rukama građanski slojevi. Najbolji je primjer za to pokušaj osnivanja jedne jugoslavenske organizacije koja bi se brinula za obnovu privrede s posebnom brigom za čovjeka. Od Marjanovićeve *Jugoslovenske narodne obnove* pa preko *Jugoslovenske akademije rada* ta organizacija dobiva konačno formu ekskluzivnog kluba tehničke inteligencije u Zagrebu pod nazivom *Ju Na Ko*, kojem je glavna svrha sudjelovanje na međunarodnim kongresima Međunarodne organizacije rada.

Nosioci tih ideja u jugoslavenskim zemljama bili su duboko razočarani, ali su na razočaranje reagirali različito. Milan Marjanović postaje režimski čovjek i šef Press-biroa u Beogradu i čovjek blizak dvoru. Dr Božidar Adžija se poslije velike svjetske krize opredjeljuje za ljevicu radničkog pokreta i postaje komunist, pa je kao takav i strijeljan 1941. zajedno s Otokarom Keršovanijem i Ognjenom Pricom u Maksimirskoj šumi 9. VII 1941. Treći i dalje ostaju na čisto tehničkom polju i ing. Dragutin Domainko objavljuje s područja racionalizacije i unapređenja rada niz monografija i radova.

Ipak je svim njima suradnja s Čehoslovacima u prvom deceniju nakon prvoga svjetskog rata proširila vidike i znanje i imala progresivnu ulogu. Te veze su na prikazanim područjima bile neobično intenzivne i česte te ih ne smijemo zaboraviti prilikom proučavanja drugih oblika suradnje, osobito onih na političkom i trgovačkom planu. Milan Marjanović, dr Božidar Adžija, Pavle Jušić i Dragutin Domainko kompleksne su ličnosti izvanredno širokog dijapazona djelovanja u kojem ovdje prikazana djelatnost ima značajnu ulogu i mjesto.